

Hartvig Gabriella
Az Osszián-kultusz Magyarországon

„Remélem, egy gazfickó fenyegetései soha nem fognak meggátolni abban, hogy leleplezzem, amit csalásnak tartok. (...) Az ön könyvét szélhámosságnak neveztem; most is annak tartom”. Samuel Johnson eme nyílt levélben nem csupán irodalmi meggyőződését, de fizikai épségét is védelmezni kívánta James Macphersonnal (1736–1796) szemben, amikor minden fenyegetés dacára, a nyilvánosság előtt immár másodízben – először a *Journey to the Western Islands of Scotland*-ban (1775) –legazemberezte az ossziáni versek költőjét. A versek megjelenése után kirobbanó eredetiség-vita egészen az 1980-as évekig gyűjtött maga köré híveket és ellenfeleket – nálunk Maller Sándor 1975-ben még mindig „a világirodalom legnagyobb perének” aposztrofálja e vitát *Legnagyobb hamisítás* című rövid, népszerűsítő írásában –, és ez csak az egyik csúcspontja a harmadik századi, lantját pengető vak énekes európai értékelésének. Az *Osszián* körül kialakult kultusznak, amelynek legfőbb ismérve talán az, hogy messze túlmutat önmagán, a verseken, a belőlük készült fordításokon, az irodalmi vitákon: kultúrtörténeti jelentősége Shakespeare-ével vetekszik a nemzeti irodalmakban. Hogy magyarországi kultuszát megértsük, előbb az ossziáni versek keletkezését és az azokat övező vitát érdemes röviden áttekinteni.

Mi az osszianizmus? Osszián rehabilitálása.

„Hol vannak a kéziratok?” A fenti kérdést szintén Johnson tette fel a hamisítványvita kapcsán, és arra gondolt, hogy ha az ossziáni versek eredeti gael balladák másolatai-fordításai, akkor az ifjú skót fordító bizonyára be tudja mutatni forrásait, bizonyítandó, hogy az ossziáni eposz létezik, olyan koherens formában, ahogyan Macpherson megjelentette költeményét *Fingal* és *Temora* kötetében. Azonban a források bemutatása elmaradt, így továbbélt a tévhit, amely szerint Macpherson maga találta ki, formálta epikus egésszé a III. századi bárd által énekelt verseket. A skót költő először 1760-ban publikált 15 töredéket, a *Fragments of Ancient poetry* címmel, majd két nagyobb kötetet, a *Fingal. An Ancient Epic Poem in Six Books*-ot (1762), majd egy évvel később a *Temora, an Ancient Epic poem in Eight Books*-ot (1763). Ezt követően két teljes kiadás jelent meg 1765-ben (*The Works of Ossian*) és 1773-ban (*The Poems of Ossian*), amely egybegyűjtve, ám eltérő sorrendben adta közre az ossziáni balladákat.

A lantját pengető vak énekes legendája a III. századi és későbbi gael költeményekben maradt fenn, amelyeket a fiatal James Macpherson gyűjtött össze a skót Felföldön tett utazásai során. A III. századi Osszián – eredeti nevén Oisín – Fingal (Finn) fia, legendás hős, harcos és énekes. Fingal Comhal óriás utóda, Morva – Északnyugat-Skócia – királya. Fingal az epikus történetben elmegy Írországba, hogy segítsen Cuchullinnak, az ír seregek tábornokának, Lochlin (Dánia) skandináv királya, Swaran támadása ellen, aki épp elfoglalni készül Írországot. Fingal elfogja, fogságba ejti Swarant, és elűzi a dán csapatokat. A második nagy történet címe, *Temora*, Ulster királyainak palotáját jelöli. Ulsterben ér partot az ellenséges Swaran serege. A fiatal királyt, Cormacot megöli Temorában Cairbar, és elfoglalja a trónt, még mielőtt Fingal megérkezne. Fingal – aki dédapai ágon királyi rokona Cormacnak – azért érkezik Írországba, hogy a trónt visszaszerezze az elűzött dinasztia számára. A nagy csatában összecsap Cairbar és Osszián fia, Fingal unokája, Oscar is, és mindketten – egymás kezétől – elesnek. Fillann, Fingal másik fia is meghal, és Fingal végül megöli Cathmort, Cairbar bátyját, a lázadók vezetőjét. A *Temora* mintegy négy nap eseményeit meséli el, immár összefüggő történetben. Az 1765-ös teljes kötet a *Fingalon* és a *Temora* nyolc könyvén kívül kiegészül még más versekkel is, mint például a *Cath-loda*, *Oina-morul*, vagy a *Colna-dona*

című darabokkal. A hamisítás vádja hivatalosan Macpherson halála után fogalmazódott meg, amikor a Highland Society *Report on Ossian* címmel bemutatta kutatásainak eredményét: bár a verseknek van forrása a gael mondavilágban, szó szerint egyik vers sem található meg gael nyelven, szoros fordításról tehát nem lehet szó, epikus költeményről még kevésbé. A modern Osszián-kutatás álláspontja szerint – miután több ossziáni ballada eredetijét megtalálták és nagy jegyzetanyaggal a kritikai kiadás is elkészült Howard Gaskill kiadásában (*The Poems of Ossian*, 1996) – e költemények valóban nem gael versek szoros fordításai, ugyanakkor nem hamis utánezatok. Macpherson az autentikus skót Felföld irodalmi – főként orális – hagyományát dolgozta fel ossziáni költeményeiben, és ebben saját műveltsége és a skót felvilágosodás olyan jelentős szereplői, mint Hugh Blair vagy Adam Ferguson egyaránt komoly szerepet játszottak. A verseknek kiadástól függően más és más a sorrendje, ezért nem is beszélhetünk egységes epikus hagyományról, sem koherens szövegkorpuszról akár gael, akár angol nyelven. Ha a magyar osszianizmust vizsgáljuk, annak megértéséhez ismernünk kell a recepció közvetítő szerepét: a késő XVIII. századi és kora XIX. századi olasz, német és francia fordítások egyaránt forrásul szolgáltak mind Batsányi János, mind Kazinczy Ferenc magyar fordításaihoz: paradox módon legkevésbé a Macpherson által kiadott angol Osszián-kötetek hatottak a magyar szerzőkre. A magyar fordítások közt találunk olyan „pszeudo-ossziáni” verseket is, amelyek ténylegesen hamisítványok, „álfordítások”, hiteltelenségüket a magyar fordítók nem vették észre. Ilyen „pszeudo-ossziáni” darab például az *Osszián utolsó éneke* Batsányi fordításában, amelynek eredetije Edmund von Harold hamisítványa, aki azt állította, hogy egyenesen gael eredetiből fordította a darabot. Batsányi joggal gondolhatott arra, hogy maga Macpherson is gaelből fordított angolra, mindenképp van tehát egy közvetítő nyelv, és akkor már inkább Haroldét tekintette autentikusnak, hiszen addigra Macpherson hitelessége kétségessé vált. De ilyen „pszeudo-ossziáni” darab lehet Batsányi egy másik fordítása is, az *Oszkár halála*, amelynek hitelességét maga Macpherson vonta kétségbe egy lábjegyzetben. A hazai osszianizmus olyan érdekes nemzetközi irodalmi konstelláció állomása, amely európai szinten is egyedinek és kivételesen gazdagnak tekinthető: szerzőink egytől egyig összehasonlító fordítást végeztek, lelkiismeretesen figyelembe véve az összes, számukra elérhető külföldi változatot és mind tartalmilag, mind nyelvileg mérlegelve a legmegfelelőbb szövegváltozatokat. Nem beszélhetünk tehát egy eredeti korpusz magyarra ültetéséről: azt a jelenséget kell európai kontextusban megvizsgálnunk, melyet Osszián-kultusznak neveznek, és amely magában foglal szoros és szabadabb fordításokat, imitációkat, és a nemzeti irodalom küldetését egyaránt. Ezt az Osszián-kultuszt legnagyobb magyar íróink ápták műveikben: Batsányi János, Kazinczy Ferenc, Petőfi Sándor vagy Vörösmarty Mihály, Arany János.

Osszián első európai közvetítője, Michael Denis és Batsányi János

A magyar Osszián-kultusz kialakulását a bécsi császári könyvtár igazgatójának, az udvari tanácsosi címet is viselő jezsuita papnak, Michael Denisnek (1729–1800) köszönheti. Denis adta ki az első teljes ossziáni fordítást, német hexameterekben, amely formáját tekintve lényegesen eltért és meglehetősen konzervatívnak számított a macphersoni „ritmikus próza”-hoz képest. Macpherson ritmikus prózája nagyon modernnek hatott az 1760-as évek angol költészetében, és népszerűségét részben esztétikai értékének is köszönhette. A klopstocki hexameterek választását műfaji okokkal magyarázta: Ossziánt csak eposzi stílusban és eposzi méltósággal lehet átültetni. Denis fordítását, a *Die Gedichte Ossians* három kötetét (1768/1769) öt évvel később az *Ossians und Sineds Lieder* követi, részben „Sined” (Denis bárdneve) saját ossziáni költeményeivel. E munka hatodik kötetében, a *Nachlese zu Sineds Lieder*ben találjuk annak a versnek a latin hexameteres eredetijét, amelyet Batsányi János – szintén hexameterben – magyarra fordított a *Kassai Museum*, az első magyar irodalmi

folyóirat, számára próbafordításként, hogy megmutassa, hogyan hangzik Osszián magyar nyelven. Batsányi hexameteres átültetése, az *Oszkár halála* az időmértékes verselés hazai meghonosításának az egyik mintájává válik. Batsányi ezzel a darabbal és a többi, a *Kassai Múzeumban* megjelentetett ossziáni átültetésével – mint például a pszeudo-ossziáni költemény, az *Osszián utolsó éneke* vagy a *Kárthon* – a nemzet „bárdussa”, a „magyar Osszián” bárd szerepét is adoptálta: az átültetéseknek az irodalmi és fordításelméleti (Batsányi a szoros fordítás elvét vallotta) mellett politikai indíttatása is volt, sőt olyan esztétikai minőségeket is bevezetett, mint a „felséges” és a „homályos”, vagy a „fordított fellengős”. Ossziáni fordításai a latinus klasszicizmus fordítói programjának a részét alkották: a *Kassai Múzeum (Magyar Múzeum 1788/89)* olyan egyéb fordításmutatványai között kerültek a nyilvánosság elé, mint Milton *El-vesztett Paradicsomának szemelvényei* vagy Klopstock *Messiásának* kivonatai, valamint Edward Young „első Éjtszakájának kezdete”, Horatius, Homérosz, Anakreón és Ovidius versei. E fordítástöredékeken kívül – Batsányi később megjelenteti az *Iniszhónai háborút* és *A szelmai dalokat* – jó okunk van hinni, hogy az egész korpuszt lefordította (komparatív fordításban, vagyis több külföldi fordítást figyelembe véve), de nem jelentette meg (annyit tudunk, hogy a a párizsi *Moniteur* 1812-ben fél éven belül ígéri a versek megjelenését). Az első „teljes fordítást” Kazinczy Ferenc készíti el 1815-ben.

Kazinczy Ferenc: az első teljes fordítás

Kazinczy – nyelvújító programjának részeként – a legjobb külföldi művek (*Osszián* esetében a legjobb külföldi fordítások) átültetését tekintette egyik legfontosabb feladatának, amelynek eredményét *Minden Munkájában* (1814-1816) publikálta. Ossziánnal Goethe olvasása közben ismerkedett meg: „Az ifjú Werther szenvedései”-ben a *Selmai dalokat* olvassa fel Werther Lotténak utolsó találkozásukkor, Kazinczy is ezt a darabot fordítja le még budai fogsága idején. Osszián énekei a kilenc kötet hetedik és nyolcadik kötetében jelentek meg 1815-ben. A fordítás mikéntje és a végül nyomtatásban megjelent mű a macphersoni vállalkozás paródiája is lehetne: Kazinczy oly gondosan ügyelt összehasonlító fordításának hitelességére, hogy J. G. Rhode ritmikus prózában készített fordítása (*Ossian's Gedichte*, 1800) és Christian Wilhelm Ahlwardt gaelből készült átültetésének (*Die Gedichte Ossians*, 1811: Robert Macfarlan 1807-es gael-latin kiadása Macpherson angol szövegének a saját maga által gaelre visszafordított *Ossziánnak* a kiadása!) hírére visszavonta saját – szinte már elkészült – fordítását, és beszerezte a két újabb fordítást: Rhode alapján kijavította, majd Ahlwardt alapján soronként újr fordította saját szövegét. A kiadó, Trattner János által a cenzorhoz küldött hosszú költemény, a *Temóra* útközben elveszett, ami miatt később került a kötetbe, nem oda, ahová Kazinczy eredetileg szánta. A versek sorrendje részben emiatt, részben amiatt, hogy nem lehetett az eredeti tervek szerint három kötetben kiadni, teljesen eltérő lett a fordítás eredetijétől: a legszembetűnőbb torzítás a sorrendben éppen a *Temórának* a második kötet végére helyezése. Kazinczy fordítása és a versek újszerű sorrendben lévő elhelyezése akaratlanul a teljes, koherens eredeti korpusz víziójának nemzeti cáfolata, amit tovább színesít az a téves cím is, melyet Trattner a kétkötetes kiadásnak eredetileg adott, és ami a címlapon így maradt: „Ossziánnak minden énekei három kötetben”. Kazinczy sem a versek megjelent sorrendjével, sem a kilenc kötetes mű kötetelrendezésével, a kiadó gondatlan szövegkezelésével nem értett egyet (a *Karthon* végéről például lemaradt néhány oldal). Kazinczy prózafordítást készített (a *Komhála* kivételével) – angolul nem tudott, forrásszövegei többnyire német fordítások voltak –, de megpróbálta visszaadni Macpherson spontán és „primitív” stílusát. Neológusként több kifejezést maga talált ki, amelyeknek a jelentését glosszáriumban magyarázta meg. Műve azért jelentős, mert a magyar

olvasóközönség első ízben ismerkedhetett meg az ossziáni dalokkal koherens és majdnem teljes formában.

Fábián Gábor, aki húsz éven belül adta ki a következő Osszián-fordítást – fő oka a kiadásnak az volt, hogy Kazinczy gyűjteményes kiadásában nem férhettek hozzá olyan nagy számban az olvasók, mint egy önálló kiadásban –, szintén Ahlwardt alapján fordította a verseket, ezúttal azonban verses formában. Ahlwardt újítása, hogy saját német verses fordításában megkísérelte az 1807-es gael ál-eredeti szöveg ritmusát rekonstruálni. Ezeket az úgynevezett daktilikus akalektikus trimetrumokat próbálta a magyar nyelvre átültetni. Érdekessége még a fordításnak, hogy az eredeti neveket magyarította, így lett Fingal-ból Finjál, Dearduil-ból „Gyárdúl”. Fábiáné az első hiánytalanul „teljes” fordítás, amelyet szemelvényes formában és egy részletes bevezetővel Heinrich Gusztáv 1903-ban újból kiadott.

Az első két fordításról – melyek máig a legnépszerűbb ossziáni fordítások – elmondhatjuk, hogy német fordításokból készített komparatív fordítások, ahol a legközvetlenebb forrásszöveg egy pszeudo-ossziáni szöveg, Christian Wilhelm Ahlwardt szintén pszeudo-ossziáni gael-latin fordításból készített német fordítása volt. Eme 1807-es kiadás Robert Macfarlan által készített latin fordítását Batsányi lemásolta Párizsban, könnyen lehet, hogy a teljes szöveg lefordításában neki is ez a kiadás szolgált elsődleges forrásként. A kialakuló európai Osszián-kultusz e kezdeti szakaszában a kelta bárd szentimentális és fenséges újraértelmezések, szoros és szabad, verses és prózai fordítások szűrőjén keresztül érkezett hazánkba, ahol újabb tartalmakkal töltődött: a nemzetté válás, a nemzeti irodalom megteremtésének vágya és a nyelvújítás programja tovább gazdagította „észak Homérosz”-nak mítoszát.

Osszianizmus a XIX. században: imitációk és stílusparódiák

Kazinczy és Fábián teljes fordításai mellett készültek fordítások egy-egy ossziáni versből is Farkas Károly, Somogyi Gedeon, Kazinczy Gábor vagy Petőfi Sándor tollából: Petőfi eredeti angolból fordította le esküvői ajándékkul Szendrey Júliának az *Oithonát* 1847-ben. Mint a legtöbb klasszikus mű befogadásának második szakaszában, így a hazai osszianizmusban is megjelent a paródia-irodalom. A romantikában és a XIX. század második felében Osszián kultusza a fordításirodalomnál hangsúlyozottabban van jelen a „fordított fellengős” irodalomban, a komikus utánpótlásokban és stílusparódiákban. Kölcsey így foglalja össze az ossziáni vers receptjét: „kis hősi költeményecske, lyrai fordulatokkal, epedéssel, festő epithetonokkal, apróra metélt s egymásután szókdellő mondásokkal, félhomállyal, fellengzéssel s régiség színével szokás szerint felékesítve”. A novellairodalomban találhatunk példát a kelta hősök parodikus ellenpárjaira, Kisfaludy Károly két rövidebb művében, az *Andor és Juci. Hamis pátoszban*, és a *Hős Fercsiben*: előbbiben Kisfaludy még Kazinczy szerinte rosszul megválasztott magyar kifejezéseit is kritizálja. Ezekben a történetekben és Petőfi *A helység kalapácsában* (1844) egyaránt a paródia bevett fegyverével támadják a szerzők az ossziáni nosztalgikus, bús-borongós hangulatot: kis dolgokat festenek le a nagyszerű dolgok epikus-fenséges stílusában. Érdemes Fejenagy szavait idézni, amikor kieszeli, hogyan juthat ki a rázárt templomból, ahol véletlenül elaludt:

S a kíváncsi világ azt kérdi: mi van meg? / Hegyezd füledet, / Kiváncsi világ! / Lantom neked elzengendi: mi van meg. / S ha ekkor aggodalommal / Néztél hősünk sorsának elébe, / S netalántán arcodat / Érette a bűnnek könnye fűrészté: / Most már szemeid pilláin / Az öröm könnyének / Gyöngye ragyoghat, / Mint fekete átila-dolmányon / A csinos ezüst gomb – / Mert megvagyon a szabadulás terve, / Jeles terv! illő / Illy okos emberhez.

Petőfi itt Vörösmarty szintén ossziáni hőskölteményét, a *Zalán futását* is parodizálja, amely a kelta hősi múlthoz hasonló nemzeti múltat elevenít fel a XIX. század végéből, Árpád fejedelem győzelmi harcát Zalán ellen és Magyarország középső részének elfoglalását. Az ossziáni költemények az irodalmi vitákban is szerepet játszottak, mint például abban a már Hugh Blair, Herder és Goethe által is tárgyalt kérdésben, vajon Homérosz vagy Osszián volt-e nagyobb költő. Petőfi *Homér és Osszián* (1847) című versében – valószínűleg Heine *Die Nordsee* című költeményének hatására – Blair hasonlatát idézi, amikor a görög énekes lendületességét, életkedvét a kelta bárd ünnepélyességével veti össze:

Minden mi világos, / Minden mi virágzó / Dalodban, oh koldusok őse, Homér! / Minden mi sötét, / Minden mi sivár / Dalodba', királyi utód, Osszián! – // Csak rajta, daloljatok egyre, / Verjétek a lantot, az isteni lantot, / Homér s Osszián!

Ugyanígy Blair *A Critical Dissertationjét* – mely az ossziáni versek előszavaként jelent meg – és Ossziánt idézi Arany János *A walesi bárdokja* és az *Ősszel*. Blair az esszéhez fűzött egyik lábjegyzetében idézi fel, hogyan gyilkolta halomra I. Edward király a walesi bárdokat. *A walesi bárdok* és az *Ősszel* az 1850-es évek költőinek passzív politikai ellenállását is kifejezik. az *Ősszel* a hősi múlt nosztalgikus felidézésének példája, melynek utolsó soraiban Arany az elesett kelta hősokeket az 1848-at követő nemzethalállal állítja párhuzamba:

Kinek sötétes éjjelen / A hős apákhoz költözött / Daliák lelke megjelen, / Alánéz bús felhők között, / És int feléd: Jer Osszián, / A holtakat miért vered fel? / Nincs többé Kaledónián / Nép, kit te felgyújts énekeddel.

A kiegyezés után a hazai kulturális élet független intézményesülésével eltűnik ez a politikai többlettartalom az ossziáni darabokból: Osszián ismét az irodalmi kánon fordításirodalmában és a nemzeti kulturális örökség megőrzésében – részben a kialakuló hazai angломánia kontextusában – játszik kiemelkedő szerepet, egyúttal megszűnik a politikai gondolkodás allegorikus kifejezőeszköze lenni. Megszületik az Osszián-filológia, egyes verseknek további fordításai készülnek el, sokszor immár az eredeti szövegforrásokból, kisebb szerzők tollából. Heinrich Gusztáv kritikai monográfiája, az *Ossian* (1903) egészen az 1850-es évekig mutatja be az ossziáni irodalom történetét, a külföldi előzményekkel együtt. Talán ennek a munkának és Fábrián Gábor fordítása újrakiadásának köszönhető a legújabb, kora XX. századi teljes fordítás, Kálmán Károly tollából.

Osszián kultusza a XX. században

Az *Osszián költeményei* (1911) a korábban plébános, majd országgyűlési képviselő, a *Keresztény Nép Újságjának* szerzője, Kálmán Károly modern fordítása. A fordításhoz írt előszóban Kálmán imponáló egyszerűséggel a világirodalom addigi legjobban sikerült fordításának titulálja saját *Osszián*-fordítását: „Ez érdemben a tárgyilagos mérleg igazsága szerint jelezhetem, hogy a jelen mű felülmúlja az előttem forgott angol, német, olasz, francia, spanyol fordításokat. Verselés tekintetében felülmúlja a latin és germán nyelveket egyaránt, mert az előbbieket nagyobbára csak méreletesek, az utóbbiak ütemre jők, e magyar versek azonban az ütemek és méretek erejét és bájait egyesítvén, a tökéletes verselés mintaképét tárják elénk a magyar nyelv dicsőségére. A költészettanárok gyakorlatilag mutathatják be itt a legszebb versalakokat, hogy emeljék az ifjú nemzedék szépérzékét.” Bár mintegy hét forrásszöveget említ az előszó, nem derül ki, Kálmán milyen eredetiből fordította saját kötetét. A versek az 1773-as Macpherson-féle kiadás sorrendjét követik, három hozzáadott verstől eltekintve. Kálmán fentebb idézett öndicsérete nemcsak saját fordítóit

vénájának, de legalább annyira a magyar nyelv ama képességének szól, amely képes egyszerre időmértékes és hangsúlyos verselésre, ami valóban nem jellemző a külföldi fordításokra. Fábiánhoz hasonlóan Kálmán is az Ahlwardt-i verselésből merít forrást: mivel azokat túl rövidnek találja, a 12 szótagos, főként daktilikus rímelést alkalmazza, sokszor anacrusis-szal (felütés) kezdve a sort: „Felpattog a porbul a gyors paripának / A lába patája amint tova vágat.” Fordításának kétségtelen érdeme, hogy modernizálta Osszián nyelvét, a vernakuláris nyelvet sikeresen ötvözte az antikvitas emelkedett eposzi stílusával. Ugyanakkor átültetése olyannyira nem szoros fordítás, hogy túlságosan szabad szövegkezelése, zavaros költői képei és néhol túlságosan „magas” kifejezései mintha az ossziáni stílus paródiái lennének.

Kálmán fordítása óta nem született újabb ossziáni fordítás, és Osszián kultusza a múlt század második felére feledésbe merülni látszik. Ha Babits Mihálynak sikerült volna létrehoznia *Az európai irodalom története* (1935) kötetéhez tartozó nagy antológiáját, abban helyet kaptak volna a legszebb ossziáni versek: Kazinczy *Szulvallája*, Fábián *Kulmája* a *Selmai dalokból*, Arany és Petőfi ossziáni balladáit. Kisfaludy paródiáját, a *Hős Fercsít* is bevenni tervezte.

Idézett művek jegyzéke:

- Batsányi János, *A' fordításról*, Magyar Museum 1.1 (1788/89), 6–19.
Batsányi János, *Oskár' halála*, Magyar Museum 1.3 (1788/89), 197–200.
Batsányi János, *Tóldalék*, Magyar Museum 1.3 (1788/89), 271–348.
James Boswell, *The Life of Samuel Johnson*, I, London, Everyman, 1938.
Első folyóirataink: Magyar Museum, I–II, szerk. Debreczeni Attila Debrecen, 2004 (Csokonai Könyvtár, Források 11).
Michael Denis, (ford.): *Die Gedichte Ossians, eines alten celtischen Dichters*. 3 köt., Wien: Trattner, 1768/69.
Fest Sándor, *Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig*, Bp., MTA, 1917.
Ossian Revisited, szerk. Howard Gaskill, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1991.
Howard Gaskill, „Ossian in Europe”, *Canadian Review of Comparative Literature* 1994, 643–678.
The Poems of Ossian and Related Works, szerk. Howard Gaskill, bev. Fiona Stafford, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1996.
The Reception of Ossian in Europe, szerk. Howard Gaskill, London, Thoemmes, 2004. (*The Athlone Critical Tradition Series: The Reception of British Authors in Europe* 5).
Edmund von Harold (ford.), *Die Gedichte Ossian's eines alten Celtischen Helden und Barden*, I–II. Mannheim, 1782.
Hartvig Gabriella: János Batsányi's Early Translations of the Ossianic Poems: “The Death of Oscar”, *The Anachronist* 12(2006) (kiadás alatt)
Jávor Anna, *A magyar Osszián*, *Ars Hungarica* 22(1994/1), 95–100.
James Macpherson's "Ossian". Faksimile-Neudruck der Erstausgabe von 1762/63 mit Begleithand: Die Varianten. 1–3, szerk. Otto L. Jiriczek, Heidelberg, 1940.
Kecskés András, *A magyar verselméleti gondolkodás története*. Bp., Akadémiai, 1991.
Batsányi János összes művei 1–4, szerk. Keresztury Dezső és Tarnai Andor Bp., Akadémiai, 1953–1967.
The Poems of Ossian, szerk. Malcolm Laing, Edinburgh, 1805.
Maller Sándor, *Ossian Magyarországon 1788–1849*, Debrecen, Tisza István Tudományegyetem, 1940.
Maller Sándor, *Legnagyobb hamisítás. Magyarország* 1975, 26.

- Molnár János, *Bacsányi János levelei id. Báró Ráday Gedeonhoz*, ItK17(1907), 82–93, 206–15.
- Donald E. Meek, *The Gaelic Ballads of Scotland = Ossian Revisited*, Howard Gaskill, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1991, 19–48.
- J. F. Arnold de la Perière, *Die Gedichte Ossians, neu übersezt*, 4, Köln, 1817–19.
- Joseph von Retzer, *Nachlese zu Sineds Lieder*, 6, Wien, Ch. Fr. Wappler, 1784.
- Wolf Gerhard Schmidt, 'Homer des Nordens' und 'Mutter der Romantik.' *James Macpherson's Ossian, zeitgenössische Diskurze und die Frühphase der deutschen Rezeption*. 1–3, Berlin, New York, Walter de Gruyter, 2003. (4. kötet: Howard Gaskill-lal közös szerkesztésben, 2004).
- Fiona Stafford, *The Sublime Savage*. Edinburgh, Edinburgh University Press, 1988.
- Tarnai Andor, *A deákos klasszicizmus és a Milton-vita*, ItK63(1959), 67–83.
- Derick S. Thomson, *The Gaelic Sources of Macpherson's 'Ossian.'* Edinburgh, London, Oliver and Boyd, 1952.
- Rudolf Tombo, *Ossian in Germany*, New York: Columbia University Press. 1901.